



कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटुंबिक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध

डॉ. वसुधा विनोद देव

सहयोगी प्राध्यापक, शासकीय अध्यापक महाविद्यालय, अकोला

सारांश :

मानवाच्या व्यक्तीमत्वाला आकार देणारे घटक म्हणजे त्याचे कुटुंब, समाज व त्याची अनुवंशिकता. शिक्षणाचा मुख्य उद्देश मूल्य संस्कार हा आहे. शिक्षणाच्या प्रवाहातून कोणीही वंचित राहू नये हा प्रयत्न प्रत्येक स्तरावर सातत्याने सुरू असतो. व्यक्तीचा जन्म ज्या कुटुंबात होतो त्या कुटुंबाचे संस्कार त्याच्यावर होतात. मूल्य संस्कारामध्ये कुटुंबाचा वाटा हा अतिशय महत्वाचा असतो. भारतामध्ये आदिवासी समाज हा मोठ्या प्रमाणात आढळतो आणि हा समाज आजही मागासलेल्या स्वरूपात आहे. या कुटुंबाचे मूल्य त्याचे कौटुंबिक पर्यावरण ह्याचा विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर कधी अनुकूल तर कधी प्रतिकूल परिणाम होतो, ही बाब प्रस्तुत संशोधनातून सिध्द होते.



बीजशब्द — कौटुंबिक पर्यावरण, मूल्य, संपादन, सहसंबंध.

प्रस्तावना :

बालकाच्या विकासात अनुवंशिकता व वातावरण हे दोनही घटक जबाबदार असतात. मानसशास्त्रज्ञांच्या मते वातावरण हा घटक जास्त जबाबदार असतो. काही मानसशास्त्रज्ञांच्या मते अनुवंशीकतेचा तितकासा प्रभाव पडत नाही. परंतु कौटुंबिक पर्यावरण आणि त्याची अनुवंशीकता ह्या दोनही गोष्टी त्याच्या व्यक्तित्व विकासाकरीता कारणीभूत ठरतात. व्यक्तित्वाच्या विकासाकरीता ज्या ज्या बाह्यशक्ती प्रभावीत करतात त्याला सर्वसाधारणपणे पर्यावरण असे म्हटले जाते. कौटुंबिक पर्यावरणाच्या संदर्भात भौतिक, सामाजिक व मानसिक पर्यावरण असे सर्वसामान्यपणे मानले जाते. परंतु मानवाच्या विकासावर सर्वात परिणाम करणारा घटक जर कोणता असे तर तो म्हणजे कौटुंबिक पर्यावरण. ह्या कौटुंबिक पर्यावरणातच मनुष्य अनेक मूल्य, संस्कार ग्रहण करतो आणि ह्या मूल्य संस्कारामुळे त्याचे जीवन समृद्ध बनते.

प्रत्येक समाजाची आपली एक मूल्य प्रणाली अस्तित्वात असते आणि या मूल्य प्रणालीलाच संस्कृती असे म्हणतात. हि मूल्ये विद्यार्थ्यांकरीता आदर्श, उद्देश व साध्य बनतात. शिक्षण घेणे हा सर्वांचा अधिकार आहे. तळागाळातील लोकांना शिक्षण मिळावे ही बाब कायद्याने सुध्दा मान्य केलेली आहे.

आदिवासी समाज हा पुर्वीपासूनच अतिदुर्गम वास्तव्य करून राहिलेला आहे. ह्या समाजाला शिक्षणाच्या प्रवाहामध्ये सामावून घेणे हे आवश्यक आहे. याचे कारण देशाचा विकास म्हणजेच त्या देशात शिक्षणाचा विकास कसा आहे यावर तोलल्या जातो आणि म्हणूनच आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटुंबिक पर्यावरण त्यांच्यात रूजलेली मूल्ये व त्यांचे संपादन यांच्यातील सहसंबंध अभ्यासणे आवश्यक आहे.

समस्या विधान :

“कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध”

संशोधनाची उद्दीष्टे :

- १) कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण व मुल्यांचा शोध घेणे.
- २) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन अभ्यासणे.
- ३) कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यांचा सहसंबंध तपासणे.

संशोधनाची परिकल्पना :

कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरावरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे कौटूंबीक पर्यावरण, मूल्य व संपादन यामध्ये लक्षणीय फरक नाही.

संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा :

१. प्रस्तुत संशोधन हे अकोला शहरापुरते मर्यादीत आहे.
२. प्रस्तुत संशोधन हे १५० आदिवासी विद्यार्थ्यां पुरते मर्यादीत आहे.
३. प्रस्तुत संशोधन हे कला, वाणिज्य व विज्ञान शाखां पुरते मर्यादीत आहे.

संशोधनाची पध्दती :

प्रस्तुत संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

चले :

- | | |
|--------------------|------------------|
| अ) स्वाश्रयी चल :- | पर्यावरण व मूल्य |
| ब) आश्रयी चल :- | संपादन |
| क) बाह्य चले :- | आदिवासी |
| ड) नियंत्रीत चल :- | कुटूंब |

न्यादर्श :

प्रस्तुत संशोधनाकरीता अकोला शहरातील एकुण पाच महाविद्यालयातील १५० आदिवासी विद्यार्थ्यांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श पध्दतीने करण्यात आलेली आहे.

माहिती संकलनाची साधने :

सदर संशोधनासाठी जे. मुस यांची कौटूंबीक पर्यावरण चाचणीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे. या चाचणी अंतर्गत कौटूंबीक पर्यावरणाचे आठ घटक महत्वाचे मानलेले आहेत. हे आठ घटक म्हणजे, Cohesion, Expressiveness, Conflict, Acceptance and Caring, Independence, Active recreational orientation, Organization, Control

सदर संशोधनामध्ये कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरातील विद्यार्थ्यांमध्ये रूजलेल्या मुल्यांचे मापन करण्यासाठी डॉ. जी. पी. शेरी व डॉ. आर. पी. वर्मा यांची Personal Value Questionnaire चा वापर करण्यात आलेला आहे, ज्यात दहा मुल्यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे आणि ही मूल्य म्हणजे धार्मिक मूल्य, सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सुखचैन मूल्य, शक्तीमूल्य, कौटूंबीक अब्रू मूल्य व स्वास्थ्य मूल्य यांचा अंतर्भाव करण्यात आलेला आहे.

पध्दती :

सदर संशोधनासाठी सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

सांख्यिकीय तंत्र :

सदर संशोधनासाठी मध्यमान, विचनलशिलता, सहसंबंध, टि-परिक्षीका व सार्थकता स्तर निश्चित करणे या सांख्यिकीय तंत्राचा अवलंब करण्यात आलेला आहे.

माहिती संकलन, विश्लेषण व अर्थ निर्वचन :**सारणी क्र. १ : विद्यार्थ्यांची कौटूंबिक पर्यावरण चाचणीचे विश्लेषण**

कौटूंबिक पर्यावरणाचे घटक	Mean	S.D.	मूल्यांचे घटक	Mean	S.D.
तत्परता	४३.३७	१.०८	धार्मिक मूल्य	८.६९	२.७४
मत व्यक्त करणे	३४.४२	०.०८	सामाजिक मूल्य	१०.६७	१.९
भांडण	५५.३७	०.१२	लोकशाही मूल्य	७.०१	१.६८
काळजी	५६.४४	०.००४५	प्रशंसा मूल्य	१२.६०	२.१४
स्वतंत्र निर्णय	२२.३३	०.१	आर्थिक मूल्य	५.८२	२.२३
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	३१.८	०.११	ज्ञान मूल्य	९.१८	१.८७
संगठन	५६.५१	१.२	सुखचैन मूल्य	५.४४	१.५७
नियंत्रण	१७.९२	१.५५	शक्ती मूल्य	६.३६	१.३२
			कौटूंबिक अब्रू मूल्य	६.३३	१.८७
			स्वास्थ्य मूल्य	५.२०३	१.३५

सारणी क्र. २ : कनिष्ठ महाविद्यालयीन स्तरवरील आदिवासी विद्यार्थ्यांचे शाखानिहाय संपादन.

अ. क्र.	शाखानिहाय विद्यार्थी	संपादन
1	विज्ञान	71%
2	वाणिज्य	70%
3	कला	70%

**सारणी क्र.३ : कौटूंबिक पर्यावरणातील घटक व मूल्य यांच्या सहसंबंधातील कोष्टक
(At 5% level of significant for N – 2 df)**

कौटूंबिक पर्यावरणाचे घटक	धार्मिक मूल्य	सामाजिक मूल्य	लोकशाही मूल्य	प्रशंसा मूल्य	आर्थिक मूल्य	ज्ञान मूल्य	सुखचैन मूल्य	शक्ती मूल्य	कौटूंबिक अब्रू मूल्य	स्वास्थ्य मूल्य
तत्परता	r=0.88 t=34.56 H.R.	r=0.47 t=10.12 H.R.	r=0.95 t=56.75 H.R.	r=0.24 t=4.69 H.R.	r=0.10 t=2.02 H.R.	r=0.42 t=8.75 H.R.	r=0.42 t=8.75 H.R.	r=0.08 t=34.56 H.R.	r=0.04 t=0.89 H.A.	r=0.20 t=3.84 H.R.
मत व्यक्त करणे	r=0.02 t=5.25 H.R.	r=0.47 t=9.93 H.R.	r=0.19 t=3.66 H.R.	r=0.28 t=5.52 H.R.	r=-0.02 t=0.04 H.A.	r=0.52 t=11.60 H.R.	r=0.04 t=0.75 H.A.	r=0.22 t=4.20 H.R.	r=0.02 t=0.37 H.A.	r=0.29 t=5.65 H.R.
भांडण	r=-0.54	r=0.22 t=4.20	r=0.34 t=6.74	r=-0.33	r=0.12	r=-0.05	r=-0.02	r=-0.25	r=-0.29 t=5.85	r=-0.44

	t=11.9 6 H.A.	H.R.	H.R.	t=6.52 H.A.	t=2.25 H.R.	t=11.9 6 H.A.	t=0.00 7 H.R.	t=4.82 H.A.	H.A.	t=9.14 H.R.
काळजी	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=0.89 t=36.41 H.R.	r=0.04 t=9.93 H.R.	r=-0.02 t=0.42 H.R.	r=-0.21 t=4.07 H.A.	r=0.08 t=1.57 H.R.	r=0.30 t=6.00 H.R.	r=-0.10 t=0.06 5 H.A.	r=0.04 t=0.758 H.A.	r=0.04 t=0.76 5 H.A.
स्वतंत्र निर्णय	r=0.07 t=0.50 9 H.A.	r=-0.05 t=0.95 H.R.	r=0.10 t=1.93 H.R.	r=0.21 t=4.10 H.R.	r=0.16 t=3.01 5 H.R.	r=0.33 t=6.25 H.R.	r=0.11 t=2.06 H.R.	r=0.21 t=4.06 H.R.	r=0.29 t=5.65 H.R.	r=0.12 t=2.42 6 H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	r=-0.04 t=0.89 H.A.	r=0.45 t=9.58 H.R.	r=-0.09 t=1.72 H.A.	r=-0.22 t=4.36 H.A.	r=-0.21 t=4.00 H.A.	r=-0.31 t=6.19 H.A.	r=-0.03 t=0.61 H.R.	r=-0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.25 t=4.81 H.R.	r=-0.05 t=1.02 7 H.R.
संघटन	r=0.36 t=7.32 1 H.R.	r=-0.11 t=2.06 H.A.	r=-0.30 t=5.88 H.A.	r=0.06 t=1.19 H.R.	r=0.01 t=0.24 H.A.	r=0.63 t=15.5 1 H.R.	r=-0.29 t=5.78 H.A.	r=0.35 t=7.03 H.R.	r=0.53 t=11.90 H.R.	r=0.56 t=12.7 4 H.R.
नियंत्रण	r=0.01 t=0.33 H.A.	r=-0.17 t=3.21 H.A.	r=-0.06 t=1.23 H.A.	r=0.06 t=15.5 3 H.R.	r=0.01 t=0.22 H.A.	r=0.01 t=0.28 H.A.	r=0.16 t=3.03 H.R.	r=0.44 t=9.14 H.A.	r=-0.12 t=2.25 H.A.	r=0.12 t=2.25 H.R.

H.R. = Hypothesis rejected

H.A. = Hypothesis accepted

सारणी क्र. ४ : कौटूंबिक पर्यावरण घटक, मूल्य घटक व वार्षिक संपादन यातील सहसंबंध दर्शक कोष्टक

कौटूंबिक पर्यावरणाचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.	मूल्यांचे घटक	r-value	t-value	H.R. / H.A.
तत्परता	0.12	2.426	H.R.	धार्मिक मूल्य	-0.06	0.12	H.R.
मत व्यक्त करणे	-0.07	22.51	H.A.	सामाजिक मूल्य	-0.24	4.69	H.A.
भांडण	-0.04	9.14	H.A.	लोकशाही मूल्य	0.02	0.46	H.A.
काळजी	0.10	9.12	H.R.	प्रशंसा मूल्य	-0.01	0.3134	H.R.
स्वतंत्र निर्णय	0.10	0.111	H.A.	आर्थिक मूल्य	0.25	4.82	H.R.
सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग	-0.02	0.42	H.A.	ज्ञान मूल्य	0.29	5.5	H.R.
संघटन	0.04	2.426	H.R.	सुखचैन मूल्य	-0.05	1.05	H.A.
नियंत्रण	-0.02	0.38	H.R.	शक्ती मूल्य	0.57	13.25	H.R.
				कौटूंबिक अब्रू मूल्य	-0.03	0.56	H.R.
				स्वास्थ्य मूल्य	0.44	9.14	H.R.

H.R. = Hypothesis rejected

H.A. = Hypothesis accepted

निष्कर्ष :**पर्यावरण चाचणीचा निष्कर्ष :**

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटुंबिक तत्परता, काळजी व संघटन हे जास्त प्रमाणात असते.
२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक पर्यावरणामध्ये आपले मत व उत्साहाने सामाजिक मनोरंजन कार्यात सहभाग हे सामान्य प्रमाणात आढळते.
३. कनिष्ठ महाविद्यालयीन आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये कौटुंबिक पर्यावरणा अंतर्गत भांडण, स्वतंत्र निर्णय, नियंत्रण हे कमी प्रमाणात आढळतात.

मुल्य चाचणी निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक मूल्य व प्रशंसा मूल्य जास्त प्रमाणात असतात, तर धार्मिक मूल्य सामान्य प्रमाणात असतात. परंतु लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, सुखचैन मूल्य, शक्ति मूल्य, कौटुंबिक अबूमूल्य व स्वास्थ्य मूल्य कमी प्रमाणात असतात.

कौटुंबिक पर्यावरण व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या कौटुंबिक पर्यावरणात तत्परता, कुटुंबामध्ये काळजी, संघटन व नियंत्रण असेल तर त्यांचे संपादन वाढते. त्या मानाने मत व्यक्त करता आले, भांडणे झाली, स्वतंत्र निर्णय घेता येत असेल व मनोरंजन कार्यात सहभाग घेत असेल तर संपादन वाढत नाही.

मुल्य चाचणी व संपादनाचे निष्कर्ष :

१. कनिष्ठ महाविद्यालयातील मुलांमध्ये धार्मिक मूल्य, प्रशंसा मूल्य, आर्थिक मूल्य, ज्ञान मूल्य, शक्ति मूल्य आणि स्वास्थ्य मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढते.
२. कनिष्ठ महाविद्यालयातील आदिवासी विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक मूल्य, लोकशाही मूल्य, आर्थिक मूल्य, सुखचैन मूल्य, अब्रू मूल्य असेल तर त्यांचे संपादन वाढत नाही.

संदर्भग्रंथ सूची :

१. कोडेकर, ए. वाय. आणि पाटील मंगला (२००५). आदिवासींचे समाजशास्त्र. कोल्हापूर, फडके प्रकाशन.
२. नागतोडे किरण (२०००). मूल्य शिक्षण, नागपूर, विद्या प्रकाशन.
३. लोटे रा. ज. (१९९४). समाजशास्त्र परिचय, नागपूर, पिंपळापूरे अँड कंपनी पब्लिशर्स
४. वंजारी शशी, देव वसुधा (२००८). उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, नागपूर, वि.सा. बुक्स